

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ОМЕЛЬЧУК ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12

**ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВІМІР**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2013

Дисертацію є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
академік Академії наук вищої освіти України
Грищук Віктор Климонович,
Навчально-науковий інститут права, психології
та економіки Львівського державного університету
внутрішніх справ, директор

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Максимов Сергій Іванович,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»,
професор кафедри філософії;

доктор юридичних наук, професор
Сливка Степан Степанович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
завідувач кафедри теорії та філософії права;

доктор юридичних наук, доцент
Вовк Вікторія Миколаївна,
Національна академія внутрішніх справ, професор
кафедри філософії права та юридичної логіки

Захист відбудеться «29» квітня 2013 р. о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх
справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Львівського
державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

Автореферат розісланий «28» березня 2013 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

I.B. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства істотно розширилось коло питань, котрі потребують філософсько-правового осмислення. Конституція України закріпила положення, згідно з яким людина є найвищою соціальною цінністю, і тому відправним пунктом у розвитку суспільних відносин та їх наукового дослідження визнаються ті явища, що уможливлюють гідне існування людини. У цьому невипадковому процесі велике значення має не лише регламентація суспільних відносин нормами права, а й їхня реалізація, що виявляється у поведінці людини.

Поведінка людини є складним соціально-правовим явищем, яке поєднує діалектично взаємопов'язані і взаємодіючі складові: соціально корисну (правомірну) і соціально шкідливу або соціально небезпечну (протиправну) поведінку. Розуміння права як такого, що є лише санкцією, забороною протиправної поведінки, значно звужує його зміст, не охоплює те, що основною метою права є гарантування правослухняної поведінки людини. Крім того, правослухняна і протиправна поведінка є динамічними оціночними поняттями, зміст яких зазнає історичних, економічних, політичних впливів, а тому є певною мірою умовними. Вказані різновиди суспільно значущої поведінки функціонують у взаємодії і можуть виявлятись одночасно у поведінці однієї людини, котра може діяти і соціально корисно (дотримуючись одних норм), і соціально шкідливо (порушуючи інші норми). Тому дослідження суспільно значущої поведінки людини виведено на основі історичного аналізу взаємозв'язку її форм, їх співвідношення, взаємовпливу, виявлення їхнього місця та значення для суспільних відносин.

Окреслене коло питань неможливо дослідити без аналізу соціального та психологічного механізму регулювання поведінки людини, що в єдності з правовим механізмом регулювання поведінки уможливлюють нормальнє існування людини і суспільства. Відтак це становить основу дослідження соціальної обґрунтованості норм права, виявлення та аналізу їх взаємозв'язків з іншими соціальними нормами, що, з одного боку, сприяло б підвищенню ефективності норм права, а з іншого – виявлялося б у бажаному для суспільства і держави виді поведінки людини. Якщо правова норма ґрунтується на домінувальних у суспільстві нормах моралі, звичаях, релігії і традиціях (природному праві), то вона автоматично стає особистісним регулятором, частиною індивідуальної правосвідомості людини, а отже, ймовірність її соціально корисної поведінки значно зростає. Отож, відображення права у свідомості людини, що проявляється у її особистісних настановах, цінностях, мотивах, меті діяльності, фактично стає соціопсихологічною передумовою поведінки людини, а отже, потребує ґрунтовного філософсько-правового дослідження.

Вивчення поведінки людини сягає філософії Стародавнього світу, яка виконувала в історії людства виняткову роль, визначену К. Ясперсом як осьовий час або вісь історії. У той період у різних регіонах світу паралельно виникають духовні рухи, які, незважаючи на локальну своєрідність, були, по суті, єдиним духовним рухом, що мав значення для усього людства і сформував тип сучасної людини. Цей рух був спрямований до універсальності, коли людина виходить за межі свого індивідуального буття, усвідомлює своє місце в його цілісності, що осягається лише розумом. Так, перші спроби раціонально пояснити поведінку людини як шляху її звільнення від карми фіксуються у філософії Стародавньої Індії, зокрема в ортодоксальних (міманса, веданта, санкхья, йога, ньяя і вайшешика) та неортодоксальних (чарвака, джайнізм і буддизм) школах і системах індійської філософії. У філософії Стародавнього Китаю велика увага приділялася з'ясуванню таких зasad поведінки людини, як гуманність, покірність, дотримання ритуалу, про що свідчать праці китайських філософів (Гуан Джун, Конфуцій, Лао-Цзи, Мен-Цзи, Мо-Ді, Сюнь Куан, Хань Фей, Чжуан-Цзи, Шень Бухай та ін.). Розвиток розуміння поведінки людини як поєднання свободи і відповідальності відображені у філософії Античності, зокрема у працях Арістотеля, Геракліта, Гомера, Демокрита, Епікура, Піфагора, Платона, Сократа, Ціцерона та ін.

Поведінка людини у добу Середньовіччя досліджувалась через поєднання віри та розуму у працях Августина Аврелія, Бернара Клервського, Іоана Златоуста, Іоанна Дунса Скота, Іоанна Скота Єріугени, Петра Даміані, Псевдо-Афанасія Александрійського, Тертуліана, Томи Аквінського та ін. Гуманістичні уявлення про поведінку людини у філософії епохи Відродження спостерігаємо у працях Аліг'єрі Данте, Джаноццо Манетті, Леонардо Бруні, Лоренцо Валла, Марсіліо Фічіно, Піко делла Мірандола, П'єтро Помпонацці, Ніколло Макіавеллі, Еразма Роттердамського, Вернардіно Телезіо, Гуго Гроція, Мішеля Монтеня та ін. Антропоцентризм як основна ознака у розумінні поведінки людини в українській філософії епохи Відродження зафіксований у працях таких філософів, як Іван Вишенський, Віталій з Дубна, Йов Княгиницький, Желіз, Юрій Рогатинець, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Касіян Сакович, Стефан і Лаврентій Зизанії, Герасим Смотрицький, Петро Могила та ін.

У філософії епохи Реформації визначальне місце посідала віра як спосіб спасіння душі та її вияв у концепції добродетесної поведінки людини. Це виявилося у працях Мартіна Лютера, Ульриха Цвінглі, Томаса Мюнцера, Філіпа Меланхтона та Жана Кальвіна. У філософії права Нового часу велика увага приділялась свободі та правам людини як підґрунтю поведінки людини у працях Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Гроція, Т. Гоббса, Д. Локка, Б. Спінози, Г.В. Лейбніца, К. Гельвеція, Ш.Л. Монтеск'є, Д. Юма, А.Д. Гольбаха, Г. Сковороди та ін. Філософсько-правова проблема поведінки людини у

Німецькій класичній філософії права була об'єктом дослідження у працях Г.В.Ф. Гегеля, І. Канта, Л. Фейербаха, Й. Г. Фіхте, Ф. Шеллінга, А. Шопенгауера та ін.

Концепція поведінки людини у філософії права XIX–XX ст.ст. розвивалась у працях А. Бергсона, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, М. Фуко. Створення цілісної концепції поведінки людини вимагає дослідження психології детермінації і мотивації соціальної поведінки. Цій проблематиці присвячені, зокрема, праці таких учених, як В. Бехтерев, Р. Вудворте, І. Павлов, Б.В. Скіннер, Е. Толмен, Дж. Уотсон, К. Халл, Д. Хоманс та ін. Філософські аспекти концепції поведінки людини у теорії символічного інтеракціоналізму визрівали у працях таких учених, як Г. Блумер, Н. Дензін, Ч. Кулі, М. Кун, Дж. Мід, Н. Смелзер, Т. Шибутані та ін. Психологічні аспекти поведінки людини були концептуалізовані у той час також у межах теорії соціальної дії, зокрема у працях таких учених, як Дж. Александр, М. Ачер, П. Бергер, П. Бурдье, Л. Виготський, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Ф. Знанецький, Т. Парсонс, П. Сорокін, А. Турен, Ю. Хабермас, Д. Хоманс, П. Штомпка та ін.

Сучасне філософське осмислення поведінки людини простежується у працях В.С. Афанасьєва, Я.І. Гилинського, А.Г. Здравомислова, Е.М. Коржевого, Н.Ф. Наумової, Г.В. Осіпова, Ж.Т. Тощенко, С.Ф. Фролова, В.М. Шепеля, В.А. Ядова та ін. Правова поведінка людини стала предметом дослідження з 60-х років минулого сторіччя, однак вивчення здійснювалося у межах однієї із її форм – правомірної чи протиправної (девіантної) поведінки. Загальне теоретичне та філософсько-правове підґрунтя досліджень було напрацьоване такими вченими, як С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, С.Н. Братусь, А.М. Васильєв, В.К. Грищук, Т.З. Гарасимів, В.М. Горшеньов, Д.А. Керимов, М.І. Козюбра, В.Н. Кудрявцев, В.В. Лазарев, П.Е. Недбайло, В.С. Нерсесянц, А.С. Піголкін, П.М. Рабінович, І.О. Самощенко, Ю.А. Тихомиров, В.А. Туманов, А.Ф. Черданцев, Л.С. Явіч та ін.

Однак, попри значну кількість наукових робіт, присвячених поведінці людини, комплексного, концептуальне філософсько-правове дослідження формування та розвитку поведінки людини не було здійснено.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою теми Львівського державного університету внутрішніх справ «Філософсько-правові та теоретично-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є концептуальне з'ясування філософсько-правових особливостей поведінки людини, що передбачає вивчення процесів, котрі визначають формування і розвиток її як соціально-правового явища.

Для досягнення цієї мети в роботі виокремлено такі задачі:

- систематизувати уявлення про розуміння поведінки людини у філософії Стародавньої Індії;
- охарактеризувати специфіку розуміння поведінки людини у філософії Стародавнього Китаю;
- проаналізувати розвиток розуміння поведінки людини у філософії Античності;
- виявити домінувані чинники у розумінні поведінки людини доби Середньовіччя;
- дослідити уявлення про поведінку людини у філософії Відродження;
- дослідити концептуальні підходи до розуміння поведінки людини в епоху Реформації;
- виявити підґрунтя розуміння поведінки людини у філософії права епохи Нового часу;
- з'ясувати сутність філософсько-правової проблеми поведінки людини у Німецькій класичній філософії права;
- розглянути розвиток уявлень про поведінку людини у філософії права XIX–XX ст.ст., зокрема концепцію поведінки людини у біхевіористичних теоріях; філософські аспекти концепції поведінки людини у теорії символічного інтеракціоналізму; відображення поведінки людини в теорії соціальної дії;
- розглянути поведінку людини як предмет дослідження у сучасній філософії права;
- запропонувати авторські дефініції понять «генеза концепції поведінки людини», «поведінка людини» та «правова поведінка».

Об'єкт дослідження – сфера суспільних відносин, у якій виникає і реалізується поведінка людини.

Предмет дослідження – поведінка людини в її філософсько-правовому вимірі.

Методи дослідження обрані з огляду на тему, мету та задачі дисертації. Специфіка філософсько-правового дослідження поведінки людини зумовлена також міждисциплінарним статусом філософії права, її місцем на межі філософії і права. Це зумовлює необхідність аналізу поведінки людини і з точки зору загальної філософії, і з точки зору правознавства. Обраний нами підхід класичний у філософії права, його застосування у нашому дослідженні уможливлює усебічний, ґрутовий аналіз філософсько-правового розуміння поведінки людини. Філософське вивчення поведінки людини дає змогу дослідити правову поведінку в системі інших видів соціальної поведінки, з'ясувати загальні ознаки, що їх об'єднують, виокремити її особливості як поведінки особливого виду.

Методологічну основу дисертації становлять положення та висновки загальної теорії пізнання. У дисертаційній роботі використано праці з проблем філософії права, філософії, історії держави і права, теорії держави та права, соціології, психології. З огляду на комплексний підхід до вирішення філософсько-правових проблем у науковій роботі застосовані такі методи пізнання:

- аксіологічний – став основою запропонованої цілісної концепції поведінки людини;
- історичний – дозволив відтворити генезис філософсько-правових поглядів на поведінку людини від Стародавнього світу до сьогодення;
- діалектичний – застосовувався для виявлення особливостей динаміки розвитку поведінки людини, що забезпечувалась відповідно до динаміки розвитку суспільства та ціннісно-цільових сфер його життя;
- функціональний – використано під час розкриття змісту поведінки людини, впливу природного та позитивного права на поведінку людини;
- формально-логічний – дозволив сформулювати дефініцію поведінки людини, з'ясувати взаємозв'язок поведінки людини і права;
- за допомогою системно-структурного методу виявлено соціальні, правові та особистісні цінності, що визначають поведінку людини;
- методи тлумачення (герменевтики) права застосовувались під час з'ясування змісту філософсько-правових доктрин, що формували уявлення про поведінку людини на різних етапах розвитку суспільства, а також правових норм, які регламентують поведінку людини;
- метод порівняльного аналізу дав змогу зіставити природно-правовий вплив на поведінку людини та її юридичну регламентацію.

У досліженні також застосувалися логічні прийоми дедукції, індукції та аналогії, порівняння та протиставлення, моделювання для уточнення змісту окремих філософсько-правових понять. Комплексне застосування окреслених методів і прийомів дало можливість сформулювати низку нових, а також таких, що наділені істотними ознаками новизни, наукових положень і пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів визначається насамперед тим, що дисертація є першим в українській юридичній науці філософсько-правовим монографічним дослідженням концептуальних філософсько-правових підходів до розуміння формування і розвитку поведінки людини через визначення її природи, змісту та значення на кожному з історичних етапів розвитку філософської думки. Особистим внеском автора є розробка понять і класифікації філософсько-правової концепції поведінки людини.

У дисертації обґрунтуються нові в концептуальному сенсі і важливі для практики поняття, положення і висновки, одержані особисто здобувачем, які виносяться на захист:

уверие одержано:

- цілісний філософсько-правовий аналіз історії формування та розвитку концепції поведінки людини. Генеза концепції поведінки людини розглядається через призму лінійного підходу як послідовність етапів історичного розвитку, які зумовлюються об'єктивними законами та умовами суспільного розвитку, а також соціальними цінностями та особистісними цінностями людини;

- авторське визначення поведінки людини, відповідно до якого поведінка людини – це зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві соціальних цінностях та інтеріоризовані людиною у процесі соціалізації;

- авторську дефініцію правової поведінки людини, згідно з якою правова поведінка людини – це зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві правових цінностях і нормах і забезпечуються державним примусом;

- класифіковано уявлення про поведінку людини і виявлено передумови її розуміння як шляху звільнення від карми у філософії Стародавньої Індії;

- систематизовано філософсько-правові погляди на антропоцентризм та його роль у розумінні поведінки людини в українській філософії епохи Відродження;

удосконалено:

- методологію дослідження поведінки людини на основі особливостей впливу на неї природного та позитивного права;

- теоретичні засади розуміння поведінки людини у філософії Стародавнього Китаю через призму гуманності, покірності та дотримання ритуалу;

- наукові ідеї щодо змістового наповнення концепції поведінки людини через поєднання віри і розуму у філософії Середньовіччя;

- наукові ідеї щодо свободи та прав людини як підґрунтя поведінки людини у філософії права Нового часу;

- теоретичні підходи до розуміння поведінки людини у філософії права XIX–XX ст.ст.;

дістали подальший розвиток:

- положення щодо розвитку концепції поведінки людини у філософії Античності через поєднання свободи і відповідальності людини;

- дослідження філософсько-правових гуманістичних поглядів на поведінку людини епохи Відродження;

- положення про те, що у концепції поведінки людини в епоху Реформації чільне місце посідала віра як спосіб спасіння душі людини;

- дослідження розуміння проблеми поведінки людини у Німецькій класичній філософії права;

– вивчення розуміння поведінки людини у сучасній філософії права через призму природного і позитивного права.

Практичне значення одержаних результатів. Результати наукових досліджень, сформульовані у положенні, висновках і рекомендаціях, становлять науково-теоретичний та практичний інтерес. Дисертація спрямована на розвиток і поглиблення філософсько-правового знання.

Результати дисертації можуть бути використані:

– у *науково-дослідній сфері* – для подальшого наукового пошуку у вирішенні проблем, пов’язаних із філософсько-правовим концептуальним дослідженням поведінки людини та оптимальних форм її юридичної регламентації;

– у *правоторчій сфері* – під час формування основних концептуальних підходів до забезпечення правового регулювання суспільних відносин. Можуть бути використані також і для підвищення рівня правосвідомості та правової культури законодавця;

– у *навчальному процесі* – матеріали дослідження можуть застосовуватися для підготовки підручників і навчальних посібників, для викладання в юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Соціологія права».

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри загальної теорії держави і права, міжкафедральному семінарі кафедри філософії та політології та кафедри загальної теорії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Теоретичні положення та висновки дисертації апробовані на таких міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, як: II Всеукраїнський круглий стіл «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (Львів, 2010 р.); XV Щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (Хмельницький, 2011 р.); VIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 2011 р.); Міжнародна щорічна наукова конференція молодих вчених, аспірантів і студентів, присвячена пам’яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (Львів, 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Десяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2011 р.); XVI Щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників Хмельницького університету управління та права» Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (Хмельницький, 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Законність і правопорядок на сучасному етапі

розвитку суспільства» (Краснодар, 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання матеріального та процесуального права: історія, сучасність, майбутнє» (Одеса, 2012 р.); Міжнародний симпозіум «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення» (Львів, 2012 р.); Міжнародна наукова конференція «Проблеми і перспективи реформування правової системи сучасної Росії «Модернізація цивільного кодексу РФ» (Красноярськ, 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Університетська юридична наука в контексті утвердження європейських цінностей» (Кишинів, 2012 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Виховання студентської молоді в процесі професійної підготовки: сучасний стан, проблеми і перспективи» (Хмельницький, 2012 р.); II міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах близького зарубіжжя» (Львів, 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Одинадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2012 р.); Міжнародний круглий стіл «Досвід і проблеми удосконалення екологічного законодавства» (Дніпропетровськ, 2012 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях із юридичних наук, а також у 15 тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (462 найменування) та чотирьох додатків на 22 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 436 сторінок, із них основний текст – 368 сторінок, список використаних джерел – 46 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан дослідження проблеми, на вирішення якої спрямовується науковий пошук, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, його наукову новизну та положення, винесені на захист.

Розділ 1 «Стан філософсько-правового дослідження поведінки людини» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Теоретико-правові основи дослідження поведінки людини»* підкреслено, що філософські уявлення про характер, особливості, мотиви та причини поведінки людини сягають Стародавнього світу, хоча вже в доісторичні часи люди мали певні уявлення з цього приводу. Висловлено припущення, що об'єктивні умови первісного суспільства створили жорстку детермінацію поведінки, що не допускала відхилень. Поведінка людини

визначалась природними потребами та колективною волею за допомогою табу – перших моральних норм, які створювалися з метою корегування поведінки людини.

Подальший розвиток уявлень про поведінку людини пов'язаний із розумінням світової історії, що обумовлюються різноманітними чинниками, серед яких: базові доктрини світових релігій; соціально-філософська гіпотеза, обґрунтована відповідними онтологічними чинниками, спрямованістю суспільно-історичного розвитку людства, його типами (циклічний, лінійний, хвилеподібний) та моделями (об'єктивного ідеалізму, філософських модернізацій, парафразів і подолань, соціологізму, історичного конституювання суб'єктом себе та ін.); геополітичний елемент соціально-політичної міфології; метатеоретичний історичний підхід; екстраполяція версії моноцентризму у розумінні початку антропогенезу, що виражається у жорстко детермінованих стратегіях удосконалення людської природи й організації суспільства.

Лінійний підхід, застосований у дисертації, у філософії розробляв німецький мислитель Карл Ясперс. Він підкреслював спільність історії, яка визначається приєднанням суспільства до осьового часу, що структурує світову історію. Осьовий час як емпіричне втілення ідеальної осі, навколо якої розвивається історія людства (період із 800 до 200 до н. е., коли в різних регіонах паралельно виникли духовні рухи (Китай – Конфуцій і Лао-цзи, Індія – Упанішади і Будда, Греція – філософи і трагіки), незважаючи на локальні особливості, був за сутністю єдиним духовним рухом, який сформував тип сучасної людини. Питання про смислову єдність усієї історії, без якої вона розсипається на незв'язний набір подій, розглядається як питання про можливість осмисленої поведінки людини у сучасному світі.

У підрозділі 1.2 «Еволюція правової категорії «поведінка людини» в епоху Нового часу та філософії права XIX-XX ст.ст.» зазначено, що з розвитком цивілізації розпочали вироблятися формальні механізми забезпечення упорядкованої, культурно-правової, надситуативної поведінки, яка відображала суспільну культуру, що спрямовувала до цивілізованих суспільних відносин. Подальший розвиток суспільства зумовив розширення знань про чинники, які впливають на людину та її поведінку.

Однак, попри наукові розробки, присвячені поведінці людини, комплексне філософсько-правове дослідження формування та розвитку поведінки людини не було здійснено. Проведений аналіз дозволяє розглядати генезу концепції поведінки людини через призму лінійного підходу як послідовність етапів історичного розвитку, які зумовлюються об'єктивними законами та умовами суспільного розвитку, а також соціальними та особистісними цінностями людини.

Розділ 2 «Антропо-соціальні засади зародження концепції поведінки людини» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Раціональні передумови розуміння поведінки людини як способу звільнення від карми у філософії Стародавньої Індії» вказано, що перше тисячоліття до нашої ери є певним рубежем в історії розвитку людства, коли в Індії та Китаї майже одночасно з Грецією виникає філософська думка. Розвиток зазначених філософських систем значною мірою залежав від світоглядної основи та від того філософського напряму, який розглядався як найвища цінність. Систематизуючи вчення тогочасних філософів, підкреслено, що вони обумовлювалися тим місцем і роллю, яке вони відводили людині, оскільки, поряд із космоцентричними розмірковуваннями, вони стосувалися характеристики людини та її поведінки. Завдяки сприятливим природним умовам, які забезпечили можливість роздумів про сутність речей, індійські філософи уникли «ненависті до розуму», а насолода пізнанням уважалась однією з найбільш чистих насолод, доступних людині.

Доведено, що поведінка людини у філософії Стародавньої Індії розглядалась як така, що повинна ґрунтуватися на розумних, раціональних началах, оскільки, отримавши певні знання, людина прагне застосовувати їх у своїй поведінці, підпорядковувати свою мету об'єктивним вимогам та узгоджувати із засобами її досягнення. Людина, яка ігнорує вимоги об'єктивної необхідності, раціонального пізнання та поведінки, на думку філософів того часу, ризикує не досягнути своєї життєвої мети. Тогочасні мислителі розглядали людину як істоту розумну лише тоді, коли вона визначає свою поведінку, узгоджуючи її з вимогами об'єктивної необхідності та раціональними началами.

Поведінка не завжди відповідає інтелектуальним переконанням людини, оскільки в її характері вкоренилися протилежні почуття, пов'язані з її минулим неправильним розумінням речей. Лише в результаті філософського пізнання реальної природи речей людина може відмовитись від своїх неправильних переконань. Обґрунтовано, що неабияке значення у цьому непростому процесі філософи Стародавньої Індії мали самоконтроль над тваринними інстинктами та наполеглива практика у набутті нових корисних звичок.

У підрозділі 2.2 «Гуманість, покірність та дотримання ритуалу як засади розуміння поведінки людини у філософії Стародавнього Китаю» обґрунтовано, що давньокитайська філософська традиція розуміла людину як частину цілого, яка своєю появою покликана подолати розкол світу, оскільки об'єднує в собі Інь та Янь (темне і світле, чоловіче і жіноче, активне і пасивне, твердість і м'якість, спокій і рух). Поведінка людини визначалася її становищем між небом і землею, а тому «серединний шлях» розглядався як найбільш прийнятний для людини і такий, що визначає її роль як посередника. Людина

розглядалась як найцінніша істота між небом і землею, оскільки здатна через свою поведінку творити, змінювати світ.

Серед філософських доктрин тієї доби виділено конфуціанство, даосизм, монізм і легізм, здійснено аналіз розуміння ними поведінки людини. Конфуціанство було тісно пов'язане з розвитком стародавнього китайського суспільства і зосереджувалося на створенні етичних правил і регулюванні поведінки людини. Людина тлумачилась як функція в організації суспільства. Було запропоновано поняття порядку як норми поведінки людей. Легісти вважали, що спокій і процвітання суспільства досягаються шляхом регламентації людської поведінки, а в обов'язки людини входить необхідність суворо дотримуватися правил етикету. Гідною вважалася поведінка людини, яка дотримується порядку і людяності, оскільки люди бажають багатства і знатності, а якщо не керуватися правильними принципами, то їх не отримати.

У центрі уваги даосизму були зосереджені природа, космос і людина, проте ці начала пізнавались, на відміну від конфуціанства, не раціональним шляхом, а за допомогою проникнення у природу існування завдяки поняттю «дао». Даосизм пропонує принцип, згідно з яким людина як частина природи повинна зберегти єдність із природою і світом та отримати душевний спокій. Поведінка людини без порушення міри речей є поясненням спільноті людини і світу на єдиній основі «дао». При цьому чуттєве пізнання спирається лише на часткове сприйняття і «заводить людину на бездоріжжя», а відхід у бік і відсторонення характеризують поведінку мудрої людини. Даосизм утверджував добро як любов до всього живого, перевагу духовних цінностей над матеріальними, а також учив, що не можна відчувати зло ні в думках, оскільки вони є початком дій, ні у поведінці.

Монізм велику увагу приділяв проблемам соціальної етики, а його зміст полягав в ідеях загальної любові, успішності та взаємної користі. Обов'язковою для всіх людей у суспільстві визнавалася загальна міра взаємної людяності, де всі повинні дбати про взаємну користь. Монізм визнавав також і небесну волю, яка впливає на поведінку людей. При цьому не відкидалось і пізнання, яке тлумачилось як таке, що здійснюється за допомогою чуттєвого зіткнення з дійсністю, а також шляхом розуміння, сприйнятого почуттями. Гуманістичними зasadами монізму були шанування мудрості, звеличення здібних і усунення бездарних, загальна любов і взаємна вигода, осуд і відмова від нападів. Стверджувалось, що людинолюбний прагне розвивати в суспільстві те, що вигідно всім, тому людям слід учитися і будувати своє життя самостійно, не покладаючись на долю і не перекладаючи на неї відповідальність за свою поведінку.

Легізм як протилежний конфуціанству підхід до розуміння права у традиційній китайській філософії проповідував ідеї про те, що людина

народжується з любов'ю і ненавистю, вона жадібна і жадає багатства. Головним засобом управління людьми вважався закон і розроблена на його основі система покарань і заохочень. Закон повинен бути зрозумілим, покарання – суворими, а нагороди – заслуженими. Закон повинен бути обов'язковим для всіх, а для зміцнення порядку потрібна відповіальність. Ніхто під страхом смертної кари не повинен змінювати закон. Легісти також закликали суворо карати навіть за дрібну неправомірну поведінку. Покарання розглядалось як природний вияв любові, оскільки за своєю природою народ ненавидить працю, люблячи спокій, однак при цьому настає запустіння, а під час запустіння – безлад. З іншого боку, легісти припускали можливість терпимості до людських недоліків, за якої більш сприятливі умови для виправлення тих, хто морально заблукав.

У підрозділі 2.3 «Розвиток розуміння поведінки людини як поєднання свободи і відповіальності у філософії Античності» встановлено, що завдяки мислителям Античної Греції здійснено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення поведінки людини. Перші спроби філософського осмислення поведінки людини знайдено у творах Гомера, котрий спочатку поведінку людей, їхні помилки, перемоги та поразки пояснює волею богів, однак згодом філософ підтримав ідею людини, котра вчиняє свої дії обдумано і відповідає за свою поведінку. З іншого боку, поведінка людини була вмотивована не сумлінням, а страхом перед гнівом богів, тобто простежувалася відсутність внутрішньої мотивації поведінки.

Нове обґрунтування поведінки людини виникає у першій половині V ст. до н.е. у зв'язку із зародженням моральних норм і правил як регуляторів поведінки людини. Воно було запропоновано софістами, котрі зважали на принципи відносності людського пізнання і недоступності істини. Називаючи людину мірою усіх речей (Протагор), обґрунтовуючи природність свободи (Алкідам) та рівності (Антифон, Гиппій), софісти вважали підставою поведінки людини природне право як таке, що постає з природи людини. Законослухняність, тобто відповідність поведінки людей законам, джерелом яких є божественне начало, вважалась високою чеснотою.

Філософсько-правове розуміння поведінки людини, що протистояло поглядам софістів, виявилося у творах Сократа, Платона та Арістотеля, які довели, що мислення людини і всезагальний божественний розум мають ту ж саму сутність, а тому людина повинна осягнути себе. Сократ найважливішою суб'єктивною підставою моральної і законослухняної поведінки вважав знання. Платон шукав спосіб поєднання індивідуальної добroчинності і суспільної справедливості, висловлюючи необхідність узгодження індивідуальної добroчинності людини з її участю у політичному житті, стверджуючи потребу взаємно поступатися своїми інтересами. Для досягнення цієї мети філософ

пропонував створити закони, які регламентували б індивідуальне та соціальне життя людей, однак наголошував, що наслідком надмірного звуження свободи людини є розвиток деспотизму держави. Арістотель чимало уваги приділяв визначеню шляхів, які ведуть людину до доброчесності. На його думку, суперечливий характер поведінки закладений у почуттях, схильностях і пристрастях людини. Найдосконалішою формою поведінки мислитель вважав таку, в якій схильності й афекти керуються розумом, а правильно спрямовані почуття узгоджуються з розумом. Доброчесність має інтелектуальний та етичний компоненти: інтелектуальний виникає здебільшого шляхом навчання, а етичний – завдяки звичці.

У подальшій грецькій філософії моральність людини відривається від її громадянського, політичного життя, що відображається на розумінні поведінки людини. В етичних системах скептицизму, стоїцизму та епікуреїзму людині надається значення самоцілі, вона розкриває свої можливості і досягає блаженного стану через протиставлення, заперечення, відсутність інтересу до дійсного світу. Обґрутовується, що людина може знайти щастя лише у внутрішньому спокої.

У період еллінізму виокремилась школа стойків, котрі закликали людину уподобінитися до цілісного і впорядкованого Всесвіту, що постійно занурений у свої думки і спостереження. Людина повинна бути достойною прекрасного і гармонійного Всесвіту, жити за його законами, навчитися відмежовуватися від тривог і хаосу життя. Поведінка людини, вважали вони, може бути керованою завдяки тривалому і наполегливому вихованню, вона може підкоритися розуму, не піддаватися афектам, які спричиняють тривогу і страх.

Античні мислителі розглядали поведінку людини через призму того, що вона народжується вільною. Свобода означала відповідальність за свою поведінку. Однак античне розуміння свободи поведінки людини не вбачало в кожній людині неповторну індивідуальність. Це була свобода абстрактна, слабко зоріентована на інтереси людини та пізнання нею сенсу життя. У філософії античності відображалося подвійне розуміння свободи: як проблеми створення соціально-політичних інституцій, які змогли б захистити людину від зазіхань тиранії та проблеми громадянської свідомості, відповідальності людини за свою поведінку.

У підрозділі 2.4 «Концепт віри і розуму у трактуванні поведінки людини доби Середньовіччя» зазначено, що у той час було запропоновано модель взаємин розуму і віри, їх місця у визначені сенсу існування людини, а отже, їх впливу на поведінку людини. Стверджувалося, що створена за образом і подобою Бога людина повинна прагнути до того, щоб її душа стала храмом, у якому постійно живе Бог. При цьому земне життя не повинно посідали центральне місце в житті людини, поглинати її увагу, бути визначальними у

формуванні її поведінки. Людина розглядалась як така, що живе не тільки в горизонтальній площині серед речей і людей, а насамперед у вертикальному вимірі, постійно прямуючи до Бога, безперервно відчуваючи його присутність.

Обґрунтовано, що домінувальною стала патристика, під якою розуміють сукупність повчань батьків християнської церкви II–VII ст. Суперечки щодо правильного розуміння християнських догматів зумовлювали виникнення і розвиток релігійної філософії, однією з центральних проблем якої стає співвідношення віри та розуму, і відповідно їх реалізації у поведінці людини (Тертуліан, Петро Даміані, Бернар Клервоський). З іншого боку, у філософії людина розглядалась уже не просто як раб Божий, а як самоцінність, особистість, котра пов'язана з Богом, а поведінка людини визначалась можливістю її вибору між добром і злом через призму вищої Божої справедливості (Августин Аврелій).

Аналізуючи проблематику поведінки людини через призму християнства, акцентовано на її суб'єктивному аспекті, а саме – на психічному ставленні людини до своєї поведінки, її мотивах і меті. Це великою мірою відображенено в ідеї любові до близнього, яку проповідувало християнство. Абсолютна любов убачалася у самозреченні, в максимумі самовідданої любові Христа до грішної земної людини, любові-жертви заради спасіння людства.Хоча для пересічних християн заповіді «не вбий», «не суди», «дай тому, хто просить», «не збирай скарбів на землі», «люби ворогів своїх» видавалися такими, що суперечать здоровому глузду.

Згідно з ученнем Томи Аквінського поведінка людини ґрунтується на свободі, яка постає з раціональності, що притаманна людині за природою і переважає над волею. Джерелами пізнання філософував не причетність до божественних ідей, а досвід, чуттєве сприйняття, оскільки все пізнання здійснюється з почуттів, а діяльний інтелект обробляє цей матеріал. Передумовою поведінки людини Тома Аквінський вважав свободу волі. Філософ виділяв також чесноти, на яких повинна ґрунтуватись поведінка людини, зокрема чотири традиційні грецькі чесноти (мудрість, відвагу, помірність і справедливість), до яких додає ще три християнські (віру, надію і любов).

У підрозділі 2.5 «Гуманістичні уявлення про поведінку людини у філософії епохи Відродження» висвітлено, що філософія епохи Відродження стала сполучною ланкою між середньовічним теоцентризмом і науковим мисленням Нового часу. У той час виникла криза релігійного раціоналізму, що виявився у відмові підкорення людини божественному порядку життя. Водночас не відкидалася сама ідея Бога, а заперечувався середньовічний характер релігійності (схоластика) та жорстка детермінація поведінки людини релігійними догмами.

Філософія того часу характеризувалась поворотом до антропоцентризму, який супроводжувався ідеями, спрямованими на внутрішню божественність людини, відмовою від зовнішньої Божої істини та залученням людини до активної життєвої позиції. Для представників філософії Відродження вище благо містилося у душі людини, яка зневажає випадкові блага і вдоволена добродетеллю, досвідчена у справах і спокійна в поведінці. Гідною визнавалась людина, яка вправляється в добродетелі, оскільки лише блаженне життя створює вільний дух, який позбавлений страху і бажання, для якого єдине благо є честью, а все інше – купа негідних речей, що не віднімають нічого від блаженного життя і нічого до нього не додають, що з'являються і зникають без користі і шкоди для вищого блага.

Філософське мислення епохи Відродження визначено як творче. Розвинуто тезу Платона про те, що все, що спричиняє перехід із небуття у буття, є творчістю. Ейдотизм розумівся як подальше втілення ідеї у різноманітних соціокультурних виявах, що відкривало шлях до мислення у житті. Вважалось, що розум породжує ідею, душа породжує образ цієї ідеї, а у сукупності вони забезпечують можливість зближення розуму з душою у творчій діяльності, роблячи його цілісним і проявляючи у поведінці людини. Ставлення до людини як до природної та громадської, а не божественної істоти визначило також розвиток філософсько-правової думки. Крізь призму цієї концептуальної установки поведінка людей розпочинає розглядатися через мотиви, свободу волі і природне право, а визначеність поведінки людини божественною волею стає другорядною.

Наголошено, що особливістю українського ренесансного гуманізму було те, що історико-культурним ідеалом її представників були не стільки культура античності, скільки духовна спадщина Київської Русі. З іншого боку, незважаючи на антропоцентризм, християнство з його ідеєю привілею духовного над матеріальним і земним було найвпливовішим чинником розвитку філософії права в Україні у XIV–XVI ст.ст. Християнство наділяло суспільство не лише духом солідарності, але й терпимості до інших християнських конфесій та нехристиян. Це виявлялося у поведінці людини. Філософська думка того часу характеризувалась створенням вільного світогляду, що протистояв доктрині церкви, інтегруванням у західноєвропейську та античну культури, а також залученням здобутків середньовічної філософії та створенням національної гуманістичної філософії. Утворджено новий ідеал людини, яка усвідомлює та поважає свою соціальну належність, прагне до ствердження своєї індивідуальності, вдосконалення творчих здібностей, звеличення цінностей життя, для якого характерним було визнання наявності потреб та інтересів людини та декларування свободи вибору варіанту поведінки. Людина розглядалась як

така, що сама творить свою індивідуальність, визначає свою мету та обирає поведінку.

Розділ 3 «Еволюція формування концепції поведінки людини у філософії права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Віра як спосіб спасіння душі та її прояв у концепції добродетельної поведінки людини в епоху Реформації» обґрунтовано, що соціокультурна ситуація епохи Відродження та Реформації зруйнувала традиційні середньовічні засади, які були світоглядною опорою та джерелом сенсу життя людини. Це зумовило необхідність формування нового типу людини – соціального атома, яка створювала б себе сама, індивідуаліста, котрий шукає опору й обґрунтування своєї поведінки в собі. З іншого боку, поведінка людини цього періоду була зумовлена самооцінкою приниження (не я, але Бог у мені), що передбачало повну залежність від Творця, який встановив людську систему загальної корисності. Теологічна максима любові до близького змінюється на службу близькому.

Підкреслено, що головним змістом концепції поведінки епохи Реформації стала теза про призначення людини бути вільною. Філософи цієї доби внесли чимало цінних ідей у розвиток орієнтованого на Бога природного права. В цілому Реформація виникла і розвивалася під гаслами відродження християнства, повернення до Нового Заповіту та його перших тлумачень, де можна було знайти первинні ідеали християнства. Хоча гуманізм зробив вирішальний внесок у розвиток Реформації, однак між гуманізмом і течіями Реформації були суперечності. Якщо гуманісти і реформатори однаково негативно ставились до схоластики, то причини такого ставлення були різними: гуманісти заперечували схоластику через її незрозумілість, складність викладу і вимагали простішого та виразнішого богослов'я; реформатори засновували заперечення схоластики на переконанні в її кардинальній помилковості.

Обґрунтовано, що центральним питанням Реформації було питання про місце сумління, волі та розуму в поведінці людини, що у теоцентристському аспекті поставало як питання про спасіння людини. Антропоцентризм Реформації та гуманістична концепція піднесення людини, які протестантська релігія згодом відкинула, виконали значущу роль у філософії того часу. Поєднання античної культури з християнськими цінностями обумовило позиції багатьох активних теоретиків реформаційного руху. Спільними для віровчення протестантизму стали такі принципи: «виправдання вірою» (М. Лютер), згідно з яким спасіння людини залежить не від обрядів, а лише від віри у спокутну жертву Христа; «про абсолютне визначення наперед» (Ж. Кальвін), за яким Бог ще до створення світу вирішив питання про спасіння кожної людини, тому не віра і не добрі справи впливають на її долю після смерті. Богообраність людини

виявлялась у добродійності, побожності, успішній діяльності, покірності тощо. Це формувало підґрунтя для роботи над переосмисленням догматичного, культового та організаційного аспекту християнства, а також ставлення до поведінки людини та вимог до неї.

У підрозділі 3.2 «Свобода та права людини як підґрунтя поведінки людини у філософії права епохи Нового часу» відображені, що характерною особливістю епохи Нового часу стало моральне виправдання людини, утвердження її права на задоволення своїх потреб та інтересів, обґрунтування її незалежності як морального суб'єкта. У цей час мораль набуває прикладного значення, входить у сукупність мотивів поведінки людини, пов'язує індивідуальні вимоги, потреби та інтереси із суспільними обов'язками, що покликало до життя закладення основ сучасного розуміння свободи і прав людини. Останні тлумачились як імперативи і норми поведінки людини і держави, які ґрунтуються на природному праві і є природними, невідчужуваними та такими, що мають найвищий статус у суспільній системі цінностей.

Школа природного права, що переживала свій розквіт, була вираженням раціоналізму, який панував у тогоденій Європі і пропонував сягнути шляхом висновків розуму до начал, які визначають поведінку людини. Якщо до цього часу правила поведінки людини встановлювалися законодавчо (деколи нерозумно чи з власною користю), то у Новий час було проголошено, що слід надати свободу розуму, який створить найкращі правила поведінки. Віра у здатність людського розуму перебудовувати життя шляхом законотворення становила одну із характерних рис цієї епохи.

Поведінку людини у філософії того часу досліджували Г. Гроцій, Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є та ін. з позицій природного права, крізь призму ідей та вимог природно-правової справедливості. Справедливість тлумачилася як така, що повинна реалізовуватись у поведінці людини. При цьому людина розумілася як природна істота, яка за законом природи має право відстоювати своє життя, свободу та власність, однак діяти у такий спосіб, щоб своєю поведінкою не нашкодити іншому. Водночас погляди мислителів того часу на поведінку людини були дещо механістичні, прямолінійні, оскільки людина тлумачилася як розумна істота, яка повинна жити відповідно до велинь власного розуму і розумних законів природи. В той же час велика увага до проблеми людини виявилась у прогресивних ідеях індивідуальної свободи та загальної рівності, що забезпечило перехід від статичної до мобільної парадигми ідентичності, основою якої виступала вже не традиція, норма чи правило, а відмінність. Людина тлумачилася як така, що народжується у боротьбі за свободу, за право індивідуальності, самобутності та вільного вибору своєї поведінки.

У підрозділі 3.3 «Філософсько-правова проблема поведінки людини у Німецькій класичній філософії» розкривається положення про те, що Німецька філософія права другої половини XVIII – початку XIX ст. розглядається як єдине духовне утворення, що було покликане здійснити критичну рефлексію концепції поведінки людини. Філософія права того часу здолала механістичний та метафізичний характери світогляду. З огляду на наукові досягнення минулого було відновлено діалектичний спосіб мислення з його тлумаченням світу як єдиного цілого, що розвивається через вирішення протиріч між протилежними началами (природа і суспільство, особа і держава, право і мораль та ін.).

Аналіз філософсько-правового розуміння І. Кантом поведінки людини дав змогу зробити висновок, що поведінка людини у суспільстві розумілась ним як така, що регулюється моральними і правовими нормами, які відрізняються характером примусу. У моральній детермінації поведінки людини визначальним є внутрішній самопримус, який полягає у дотриманні морального обов'язку і корегуванні людиною своєї поведінки відповідно до його вимог. У правовому регулюванні поведінки людини визначальним є зовнішній примус із боку суспільства та держави, а поведінка людини визначається зовнішніми правилами поведінки, дія яких підсилюється страхом покарання. Корегування поведінки відповідно до правових норм гарантує громадянам підтримання стабільного правопорядку, особисту безпеку, збереження їх майна та інші переваги цивілізованого суспільства. Дотримання правових норм розглядається І. Кантом як перший ступінь на шляху до моральної поведінки, оскільки норми права містять той мінімум моралі, без якого суспільство не зможе нормально функціонувати.

Згідно з поглядами Г. Гегеля поведінка людини є результатом вияву її внутрішніх суперечностей. Пояснюючи природу суперечностей, Г. Гегель відштовхується від розуміння абсолютноного надсуб'єкта, який активізує історію, використовуючи для цього суперечності, що є у всіх сферах природного, соціального і духовного світів, зокрема в змісті правової реальності. Завдяки виникненню, загостренню і вирішенню незліченої кількості суперечностей здійснюється рух усіх форм сущого і належного. Через зіткнення різних пар протилежностей будь-яка річ перебуває у властивій їй якості, залишаючись собою і стаючи іншою. У світлі діалектичного принципу суперечності соціальна реальність постає у вигляді сукупності різноманітних колізій: конфліктів, антагонізмів, антиномій, антitez, опозицій, дисонансів і т.д. Уведення цього принципу як аналітичного інструменту в живу тканину соціальних проблем відкрило перед філософською думкою широкі можливості для подолання поверхневості, дозволило проникати в сутнісний рівень соціальних реалій.

Розділ 4 «Сучасне філософсько-правове розуміння поведінки людини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Розвиток уявлень про поведінку людини у філософії права XIX – XX ст.ст.» доведено, що розвиток концепції поведінки людини у філософії права XIX–XX ст.ст. зумовлений найперше кризовою ситуацією в розвитку філософії, яка виникла на початку XIX століття. На той час класична філософська парадигма, зорієнтована на ототожнення основних характеристик світу зі специфічними характеристиками природи або світового духу, структурно адекватного природі, вичерпала можливості свого розвитку. Криза просвітницького способу філософування виявилась у неспроможності використання традиційних підходів і світоглядно-методологічних орієнтацій для вирішення нових проблем, що постали перед філософією права. Відбулись радикальні зміни, пов’язані з крахом раціональних цінностей класичної філософії і потребою у зміні філософської парадигми. Це втілилось у некласичній філософії. В основу некласичного розуміння поведінки людини був покладений ірраціоналізм як світоглядний орієнтир філософських учень, у яких погляди на людину та світ ґрунтувалися не на розумових засадах, а на позиції волі, інстинктів, інтуїції та почуттях. Це відображене у філософії С. Кье́ркегора (обстоював принципи екзистенціальної людини, а не трансцендентальної суб’єктивності; поведінка людини розглядається не як дослідно-теоретична завершеність, а в постійній мінливості і глибинній внутрішній суперечності), Ф. Ніцше (згідно з його «філософією життя» кожна людина по-своєму творить світ і свою поведінку, зважаючи на індивідуальні особливості, які зумовлюються індивідуальною міфологією в умовах стадного буття; поведінка людини підпорядкована волі до влади), А. Бергсона (заперечував проти матеріалістично-механістичного і позитивістського напряму у тлумаченні поведінки людини; найбільш важливе його вчення про інтенсивність відчуттів, час, свободу волі, творчу еволюцію та роль інтуїції у поведінці людини), М. Фуко (поведінка людини через призму турботи про себе, свою душу, у контексті положення «пізнай самого себе») та ін.

Створення цілісної концепції поведінки людини вимагало дослідження психології детермінації і мотивації соціальної поведінки, зокрема праці таких учених, як В. Бехтерев, Р. Вудворт, І. Павлов, Б.В. Скіннер, Е. Толмен, Дж. Уотсон, К. Халл, Д. Хоманс та ін. Біхевіористи запропонували емпіричний підхід до поведінки як зовнішнього вияву психічної активності людини, що проявляється через реакції організму на стимули навколошнього середовища. Згідно з класичними біхевіористичними теоріями поведінка людини розуміється як сукупність рухових і зведених до них словесних та емоційних відповідей (реакцій) на вплив (стимули) зовнішнього середовища. Біхевіористи намагались перенести на соціальне середовище механізми умовних рефлексів,

котрі виявлені у тварин. Було зроблено висновок, що людина має вроджені схеми поведінки, котрі вона допрацьовує у процесі отримання нового досвіду. Отож, поведінка людини сприймалась дещо примітивно, оскільки з її детермінант були виключені свідомість, мислення, воля. Представники необіхевіоризму, намагаючись подолати обмеженість основної схеми біхевіоризму «стимул – реакція», ввели до неї опосередковану ланку – так звані «проміжні змінні» (розум, воля), котрі дозволили аналізувати регулятивні аспекти поведінки.

Розкриття внутрішнього психологічного механізму регулювання поведінки особи можливе, лише застосовуючи соціологічні та психологічні дослідження. Це сприяє розгляду права як особливої соціальної системи, котра у взаємодії з психологічними характеристиками, особливостями особи впливає на її поведінку. Застосування саме такого дослідницького підходу уможливлює всебічне, комплексне з'ясування поведінки людини. Тому створення цілісної концепції правової поведінки вимагало дослідження психології соціальної взаємодії в теорії соціологічного інтеракціоналізму, зокрема праць таких учених, як Г. Блумер, Н. Дензін, Ч. Кулі, М. Кун, Дж. Мід, Н. Смелзер, Т. Шибутані та ін.

Сутність символічного інтеракціоналізму полягає в тому, що взаємодія між людьми розглядається як безперервний діалог. У процесі цього діалогу люди спостерігають, осмислюють наміри один одного і реагують на них. Інтерпретація наміру чи дії (стимулу) здійснюється перед відповідною реакцією, коли й ухвалюється рішення, як реагувати на той чи інший стимул. Відбувається взаємозв'язок стимулу з відповідними символами, які засвоюються у процесі соціальної взаємодії і загальні для всіх людей. На основі такої взаємодії визначається відповідна соціальна поведінка людини.

Сучасна теорія символічного інтеракціоналізму має чимало позитивних аспектів, серед яких слід відзначити спробу виокремити, на противагу біхевіористам, соціальну складову в поведінці людини, знайти соціально-психологічні механізми формування поведінки особи у спілкуванні з іншими, підкреслити творче начало особи. Однак суб'єктивно-ідеалістичні позиції інтеракціоналістів призводять до ігнорування змісту міжособистісного спілкування, предметної діяльності осіб, незалежно від історичних і соціально-економічних умов існування особи. До недоліків цієї школи можна також віднести ігнорування ролі емоцій у соціальній поведінці людини.

Теорія соціальної дії, основи якої у двадцятих роках ХХ сторіччя заклали М. Вебер, Ф. Знанецький, Р. Макайвер та Т. Парсонс, полемізує з теорією біхевіоризму. Згідно з цією концепцією зв'язок людини і суспільства здійснюється за допомогою підпорядкування поведінки людини суспільним загальноприйнятим нормам. Джерелом усіх суспільних процесів і явищ є не

індивідуальна свідомість, а загальна система цінностей, котра присутня в кожній індивідуальній свідомості. Отож, зв'язок людини і суспільства здійснюється через співвідношення поведінки людини з вимогами колективних загальноприйнятих норм.

Представники теорії соціальної дії пропонують дещо ідеалістичне пояснення поведінки людини. Для всебічного аналізу цього поняття вважаємо за необхідне використовувати і суб'єктивні фактори (свідомість), і об'єктивні (реальні суспільні відносини). Усі проаналізовані теорії поведінки ґрунтуються на загальних методологічних принципах дослідження. Тому вважаємо, що пояснення соціальної поведінки слід шукати у єдності біологічного, соціального і духовного факторів, котрі і можуть реально впливати на поведінку людини.

У підрозділі 4.2 «Поведінка людини як предмет дослідження у сучасній філософії права» вивчено вплив природного та позитивного права на поведінку людини. Зазначено, що найважливішою рисою природного права є його універсальна нормативність стосовно поведінки людини, що виявляється в зобов'язальній та безособистісній формі його вимог, які є категоричними, оскільки не залишають можливості для сумнівів і впливають на поведінку людини через її сумління та правосвідомість. Природне право виявляється у позитивному праві, звичаях, традиціях, моралі. У філософії права саме внутрішню мораль права пов'язують із віковою традицією природного права (Р. Фуллер).

Поведінка людини розглядається як моральна за природою. Водночас мораль є складною системою регулювання, яка не має прямої біологічної обумовленості та об'єктивної, природної мотивації. Вчені, котрі працювали над біологією пізнання (К. Лоренц, В. Матурана, К. Поппер), стверджують, що мораль є результатом вільного та відповідального вибору людини, а моральна поведінка як біологічний феномен пояснюється у зв'язку з її функцією збереження виду, що концептуально виражено в соціобіологічному дослідженні. Проаналізовано еволюційно-біологічні передумови та підстави моральної поведінки. Доведено, що спосіб мотивації людини, який вона застосовує у своїй поведінці, визначається ступенем її автономії, яка розглядається як ідеальна основа для формування людини на основі раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей. Мотив зумовлює прагнення людини до мети. Він необхідний компонент її поведінки, оскільки цілеспрямована поведінка завжди спонукається певними причинами.

Поведінка людини трактується як складний комплекс видів соціальної діяльності людини, за допомогою якої опредмечується навколоїшня природа, а також як спілкування та практична взаємодія з людьми у різних соціальних

структурах. Відповіальність за поведінку розглядається як інтегрувальна інтелектуально-психічна якість, що уможливлює будь-яку моральну поведінку. Якщо на ранніх стадіях розвитку людини мораль діє через заборони, то поступово на зміну реакції втечі від поганого приходить орієнтація на хороше, яка спрямовує активну поведінку людини на реалізацію власних потреб і бажань.

Позитивне право виникає з необхідності регулювання поведінки людини і зумовлене біологічними характеристиками, соціальною дійсністю та духовною сутністю людини. Вихідним елементом позитивного права є правові цінності, оскільки владні веління виникають із уявлень про належне, формують ідеальні моделі людської поведінки. Цінності та оцінки мають регулятивне значення у правовій свідомості, однак при цьому правові норми набувають значення цінностей і також стають об'єктом оцінки. Цінності є суб'єктивними умовами можливості існування права. У процесі нормативно-правового регулювання поведінки людини виникає явище легітимації, що виявляється у ціннісному прийнятті чи неприйнятті самої ідеї права. Рівень легітимації правових норм обумовлює правову поведінку людини, оскільки норми права впливають не на поведінку людей, а на їх свідомість, через яку здійснюється регулювання поведінки. Якщо моральна поведінка зоріентована на добровільне обмеження власних інтересів людини, то особливістю правової поведінки є можливість примусового обмеження (у необхідних суспільству випадках) індивідуальних інтересів людини засобами державного примусу.

Поведінка людини розглядається як зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві соціальних цінностях та інтеріоризовані людиною у процесі соціалізації. Видовим явищем щодо неї є правова поведінка людини – зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві правових цінностях і нормах і забезпечуються державним примусом.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у комплексному філософсько-правовому дослідженні формування та розвитку концепції поведінки людини. Визначена у вступі актуальність теми повністю підтвердилаась у ході дослідження. Виявлено, що на різних етапах історичного розвитку суспільство в особливий спосіб підходило до регламентації поведінки людини, закріплюючи його у соціальних, зокрема правових, нормах. Різні соціально-економічні формациї використовували різні соціальні норми в конкретних історичних умовах, які

відповідали тогочасному соціальному, культурному, духовному та економічному розвитку людини і суспільства. Суспільство створювало соціальні норми як засіб для впорядкування, врегулювання та оцінки поведінки людини. Соціальні норми досі відображають відносини взаємодії та взаємозалежності між людьми, репрезентовані так, що безпосередньо впливають на їхню поведінку. Аналіз філософсько-правових поглядів, соціальних і правових норм різних суспільств, а також дослідження специфіки соціальних систем дозволив з'ясувати особливості філософського розуміння поведінки людини на різних етапах розвитку суспільства, а також засобів її регулювання. У результаті дослідження зроблено такі висновки:

1. Перші філософські уявлення про характер, особливості, мотиви та причини поведінки людей сягають Стародавнього світу. З розвитком культури поступово розпочали вироблятись формальні механізми упорядкованої, культурно-правової, надситуативної поведінки. Така поведінка відображала соціальне та громадянське мислення, яке блокувало деструктивні явища у суспільних відносинах і спрямовувало до створення цивілізованих форм їх регулювання.

Філософські школи Стародавньої Індії досліджували проблеми початку буття, формування духу, внутрішнього світу людини, пошуки сенсу життя та покращення її долі. У цій проблематиці переважає пошук шляхів звільнення людини від карми як причинно-наслідкового зв'язку між її поведінкою та результатами такої поведінки. Усі системи давньоіндійської філософії поділяли ідею звільнення людини від страждань. Визнавалось, що призначення філософії полягає в пошуку істинного знання, за допомогою якого слід правильно спрямувати поведінку людини, допомогти їй у пошуках шляхів уникнення страждань і досягнення звільнення.

2. Китайська філософія створила самобутнє уявлення про людину і світ, яке пов'язане з обожнюванням неба, землі та всієї природи як середовища людського життя. Людина розглядалась як частина природи, яка пов'язана з нею багатьма невидимими зв'язками, які постійно впливають один на одного, а тому висувалась ідея відповідальності людини за свою поведінку на вищому (космічному) рівні. Однак уже у той час розпочали виявлятися ознаки поступової самоідентифікації людини через ідеал благородної, мудрої людини, носія вищих моральних якостей, яка не дозволяє тлумачити себе як знаряддя. Вважалось, що шляхетна людина у своїй поведінці керується внутрішніми чинниками та життєвими принципами, серед яких обов'язковими були людинолюбство, повага до батьків (старших) та виконання ритуалів. Ница людина розглядалась як така, що не має внутрішніх переконань, діє під впливом юрби або безпосередніх життєвих потреб. Найкращим вибором поведінки людини вважалось або утримання від дії та наслідування

природності, або активна дія, спрямована на впорядковування та усунення збоїв і помилок, які вкралися у процес еволюції.

3. У філософії Древньої Греції простежуються перші спроби наукового обґрунтування специфіки поведінки людини, що пов'язувалося з процесом самовдосконалення особистості, вмінням розрізняти добро і зло, розум і почуття, свободу, справедливість і рівність. Крім того, постало питання про формування у свідомості людей моральних цінностей, які стали б регулятором поведінки людини, становили основу моральних і правових норм, забезпечували соціальний порядок. Античні мислителі розглядали поведінку людини через призму того, що людина народжується вільною, при цьому свобода громадянинів означала відповідальність за свою поведінку. Однак античне розуміння свободи поведінки людини не вбачало в кожній людині неповторну індивідуальність. Це була свобода абстрактна, слабко зорієнтована на інтереси людини та пізнання нею сенсу життя. Саме у філософії античності відображалося подвійне розуміння свободи: як проблеми створення соціально-політичних інституцій, які змогли б захистити людину від зазіхань тиранії, та проблеми громадянської свідомості, відповідальності людини за свою поведінку.

4. Погляди філософів Середньовіччя на людину та її поведінку розвивались під впливом християнства, яке поєднало свободу волі з божественною сутністю людини, відкрило їй критерії істини, збагатило розуміння свободи вибору поведінки. Поширення християнства створило новий духовний клімат, змінило оцінку людини, а також взаємини людей між собою, оскільки нормою, якою повинен керуватися християнин у своєму житті, стала любов до близького. Християнство утвердило рівність людей перед Богом, оскільки всі люди є братами як сини небесного Отця. Виконання заповіді про любов до близького формувало перед християнином не лише духовні завдання, а й життєві установки, що наказували діяти правомірно, робити все необхідне для розумного влаштування життя та соціальних відносин.

5. Епоха Відродження характеризувалась поверненням до античного розуміння цінності людини, природного права та поведінки людини шляхом звільнення філософської думки від догматів церкви. Дослідження різних аспектів у підходах до поведінки людини епохи Відродження дало змогу зробити висновок, що проголошене ренесансними мислителями духовне розкріпачення людини було нерозривно пов'язане із завданням побудови нової культури, розробкою етичних ідеалів, орієнтованих на творчу поведінку людини. Розглянувши твори філософів цієї доби, можна стверджувати, що обґрунтування поведінки людини того часу мало онтологічну природу, таку, що формувалась під впливом взаємозв'язку та взаємодії тілесного і божественного

начал, які мають суперечливу сутність. Ренесансне сприйняття поведінки людини не було радикально новим, оскільки синтезувало ідеї попередніх епох, однак згодом сформувався принципово новий філософський напрям, центром якого стало дослідження особливостей буття людини, а також її місця та ролі у Всесвіті.

6. Філософія права епохи Відродження і Реформації здійснила спробу очистити античну філософію від схоластичних деформацій, зробила більш доступним її істинний зміст. Реформація стала реакцією на девальвацію однозначності теоцентризму, найважливішою ідеєю якої стала необхідність особистої відповідальності людини перед Богом за свою поведінку. Відкидалась необхідність посередництва церкви. Так було поєднано сильний вплив релігії із гуманізмом Відродження, який обстоював самостійність, винятковість і цінність людини.

7. У Новий час ідеї природного права виконали революційну роль у відстоюванні можливостей людини створювати відповідні їй сутності умови життя та суспільні відносини, а також юридично обов'язкові правила поведінки. Піднесення життя до рівня найвищого земного блага додавало упевненості в неповторності людини. Свободолюбство як суттєва риса людини, що природно притаманна їй нарівні з життям, проголошувалась її священним правом. У філософських ідеях природного права того часу людина розглядалась як господар свого життя, власник своїх ідей та майна, яка самостійно визначає свою поведінку на основі здорового глузду.

8. Німецька класична філософія права охоплювала чимало ідей і концепцій, проте її характеризує низка суттєвих принципів, які властиві для цього етапу розвитку. Серед них слід виділити те, що філософія того часу здійснювала стосовно поведінки людини критичну рефлексію. Поведінка людини розглядалась із погляду вчення про буття, людину, мораль і релігію на основі нових світоглядних поглядів. Крім того, у своєму розгляді поведінки людини філософія права того часу була сконцентрована навколо принципу свободи та інших гуманістичних цінностей.

Саме філософська проблема діалектики свободи і необхідності в цей час стала методологічною основою розуміння феномена відповідальності людини за свою поведінку. Свобода, розглянута за межами необхідності, розглядалась як така, що породжує свавілля та вседозволеність. Крім того, вчення про свободу і відповідальність було доповнено вченням про поєднання свободи і примусу, що поступово перетворило поведінку людини з морально-політичного поняття на правове. Це відображене у філософії І. Канта (поведінка людини у суспільстві розумілась як така, що регулюється моральними і правовими нормами, які відрізняються між собою характером примусу) та Г. Гегеля (поведінка людини розглядалась як результат вияву її

внутрішніх суперечностей. Пояснюючи природу суперечностей, Г. Гегель відштовхується від розуміння абсолютноного надсуб'єкта, який активізує історію, використовуючи для цього суперечності, що є у всіх сферах природного, соціального і духовного світів, зокрема в змісті правової реальності).

9. Розвиток концепції поведінки людини у філософії права XIX–XX ст.ст. зумовлений насамперед радикальними змінами, пов’язаними із крахом раціональних цінностей класичної філософії і потребою у зміні філософської парадигми. Це втілено у некласичній філософії. В основу некласичного розуміння поведінки покладено ірраціоналізм як світоглядний орієнтир філософських учень, у яких погляди на людину та світ ґрунтувалися не на розумових засадах, а на позиції волі, інстинктів, інтуїції та почуттях. Це відображене у філософії С. Кьеркегора, Ф. Ніцше, А. Бергсона, М. Фуко та ін.

Дослідження психології детермінації і мотивації соціальної поведінки людини висвітлені у теорії біхевіоризму, представниками якої є В. Бехтерев, Р. Вудворте, І. Павлов, Б.В. Скіннер, Е. Толмен, Дж. Уотсон, К. Халл, Д. Хоманс, які запропонували емпіричний підхід до поведінки як зовнішнього вияву психічної активності людини, що проявляється через реакції організму на стимули навколошнього середовища. Розкриття внутрішнього психологічного механізму регулювання поведінки людини відображене в теорії соціологічного інтеракціоналізму, зокрема таких учених, як Г. Блумер, Н. Дензін, Ч. Кулі, М. Кун, Дж. Мід, Н. Смелзер, Т. Шибутані та ін. (взаємодія між людьми розглядається як безперервний діалог, у процесі якого люди спостерігають, осмислюють наміри один одного і реагують на них). Теорія соціальної дії, основи якої у двадцятих роках ХХ сторіччя заклали М. Вебер, Ф. Знанецький, Р. Макайвер та Т. Парсонс, полемізує з теорією біхевіоризму. Згідно з цією концепцією зв’язок людини і суспільства здійснюється за допомогою підпорядкування поведінки людини суспільним загальноприйнятим нормам. Джерелом усіх суспільних процесів і явищ є не індивідуальна свідомість, а загальна система цінностей, котра є в кожній індивідуальній свідомості, а зв’язок людини і суспільства здійснюється через співвідношення поведінки людини з вимогами колективних загальноприйнятих норм.

10. Поведінка людини у суспільстві є складним антропо-соціальним феноменом, який детермінований низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Найважливішим засобом соціального регулювання поведінки людини є соціальні норми, за допомогою яких суспільство ставить перед людиною вимоги, якими вона повинна керуватись у своїй поведінці, які спрямовують, регулюють, контролюють та оцінюють поведінку людини. Нормальне

соціальне буття людини можливе, коли вона, обираючи варіант поведінки, керується саме цими загальновизнаними правилами, які ґрунтуються на соціальних цінностях, ідеалах суспільства.

11. Генеза концепції поведінки людини розглядається через призму лінійного підходу як послідовність етапів історичного розвитку, які зумовлюються об'єктивними законами та умовами суспільного розвитку, а також соціальними цінностями та особистісними цінностями людини.

Поведінка людини розглядається як зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві соціальних цінностях та інтеріоризовані людиною у процесі соціалізації. Видовим явищем щодо неї є правова поведінка людини – зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві правових цінностях і нормах і забезпечуються державним примусом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: монографія / О.М. Омельчук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. – 384 с.

Статті у фахових наукових виданнях

1. Омельчук О.М. Історичні аспекти розвитку концепції правової поведінки у біхевіористичних теоріях / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2010. – № 2 (34). – С. 6–12.
2. Омельчук О.М. Історичні аспекти розвитку концепції правової поведінки у теоріях соціальної дії / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2010. – № 3 (35). – С. 323–328.
3. Омельчук О.М. Філософські аспекти концепції правової поведінки у теорії символічного інтеракціоналізму / О.М. Омельчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць; головний редактор Б.В. Щур. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 3. – С. 408–416.
4. Омельчук О.М. Зародження і розвиток уявлень про поведінку людини у філософії Стародавнього Китаю / О.М. Омельчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць; головний редактор О.К. Марін. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 2 (1). – С. 477–487.

5. Омельчук О.М. Зародження і розвиток уявлень про поведінку людини у філософії Стародавньої Індії / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2010. – № 4 (36). – С. 253–259.
6. Омельчук О.М. Зародження і розвиток уявлень про поведінку людини в античній філософії / О.М. Омельчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць; головний редактор О.К. Марін. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 1 (1). – С. 169–180.
7. Омельчук О.М. Особливості поєднання волі і розуму у концепції правової поведінки доби Середньовіччя / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2011. – № 1 (37). – С. 324–331.
8. Омельчук О.М. Антропоцентризм у концепції поведінки людини в українській філософії епохи Відродження / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2011. – № 2 (38). – С. 366–373.
9. Омельчук О.М. Гуманістичні уявлення про поведінку людини у філософії епохи Відродження / О.М. Омельчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична; головний редактор О.К. Марін. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 3. – С. 438–448.
10. Омельчук О.М. Розвиток уявлень про поведінку людини у філософії права епохи Реформації / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2011. – № 3 (39). – С. 362–370.
11. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини в епоху Нового часу / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2011. – № 4 (40). – С. 349–356.
12. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості Е.Канта / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2012. – № 1 (41). – С. 10–17.
13. Омельчук О.Н. Развитие представлений о поведении человека в философии права эпохи Реформации / О.М. Омельчук // Вестник Д Полоцкого государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2012. – № 13. – С. 102–108.
14. Омельчук О.М. Регулювання поведінки людини у співвідношенні природного і позитивного права / О.М. Омельчук // Наше право. – 2012. – № 5. – С. 22–27.
15. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини в доктринах природного та позитивного права / О.М. Омельчук // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. XI. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 216–224.
16. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості Фрідріха Шеллінга та Людвіга Фейєрбаха / О.М. Омельчук //

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична; головний редактор М.М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 3. – С. 486–493.

17. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості А. Шопенгауера / О.М. Омельчук // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2012. – № 4 (44). – С. 411–416.

18. Омельчук О.М. Вплив правосвідомості на поведінку людини / О.М. Омельчук // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 702–705. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12oomnpl.pdf>

19. Омельчук О.М. Природно-правове регулювання моральної поведінки людини / О.М. Омельчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 20. Ч. 1. – Т. 1. – Ужгород: Ліра, 2012. – С. 76–79.

20. Омельчук О.М. Вплив моралі на регулювання поведінки людини і суспільних відносин / О.М. Омельчук // Південно-Український правничий часопис. – 2012. – № 3. – С. 52–55.

21. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння суспільної моралі та її вплив на поведінку людини / О.М. Омельчук // Південно-Український правничий часопис: науковий журнал. – 2012. – № 4. – С. 56–59.

22. Омельчук О.М. Право та мораль як регулятори поведінки людини / О.М. Омельчук // Право і безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 25–28.

23. Омельчук О.М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості Фрідріха Гегеля / О.М. Омельчук // Наше право. – 2013. – № 1. – С. 202–207.

Статті, тези наукових доповідей та повідомлень в інших виданнях і збірниках праць

1. Омельчук О.М. Правова поведінка особи: історико-правовий аспект / О.М. Омельчук // Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти: матеріали ІІ Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 28 травня 2010 року). – Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 464 с. – С. 37–41.

2. Омельчук О.М. Особливості поєднання волі і розуму у концепції правової поведінки доби Середньовіччя / О.М. Омельчук // Актуальні проблеми сучасної науки: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 24–26 жовтня 20011 року). – К., 2011. – Ч. 3. – 68 с. – С. 18–23.

3. Омельчук О.М. Зародження і розвиток уявлень про поведінку людини в античній філософії / О.М. Омельчук // Актуальні проблеми теорії та історії прав

людини, права і держави: матеріали Міжнародної щорічної наукової конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова (м. Львів, 18–19 листопада 2011 р.); за заг. ред. д.ю.н., проф. В.М. Дръоміна, д.ю.н., проф. В.О. Тулякова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 158 с. – С. 140–143.

4. Омельчук О.М. Розвиток уявлень про поведінку людини у філософії права епохи Реформації / О.М. Омельчук // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18–19 листопада 2011 року): у 4-х част. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2011. – Ч. 1. – 146 с. – С. 109–111.

5. Омельчук О.М. Уявлення про поведінку людини у філософії Стародавньої Індії / О.М. Омельчук // Актуальні питання матеріального та процесуального права: історія, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 17–18 серпня 2012 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2012. – 100 с. – С. 15–18.

6. Омельчук О.Н. Исторические аспекты представлений о поведении человека в философии эпохи возрождения на Украине / О.Н. Омельчук // Conferința științifică teoretico-practică internațională «Știința juridică universitară în contextul promovării valorilor europene». Chișinău. 15–16 octombrie 2012. – S. 213–223. (Международная научно-практическая конференция «Университетская юридическая наука в контексте продвижения европейских ценностей» (г. Кишинев, 15–16 октября 2012 г.). – С. 213–223.

7. Омельчук О.М. Позитивно-правове регулювання поведінки людини / О.М. Омельчук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомень учасників Міжнародного симпозіуму (м. Львів 21–22 вересня 2012 року). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 476 с. – С. 181–185.

8. Омельчук О.Н. Исторические аспекты развития концепции правового поведения в теориях социального действия / О.Н. Омельчук // Проблемы и перспективы реформирования правовой системы современной России: сб. науч. ст. по мат. Международной научной конференции: «Проблемы и перспективы реформирования правовой системы современной России. Модернизация гражданского кодекса РФ» (г. Красноярск, 27–28 сентября 2012 г.); отв. ред. И.В. Шишко. – М.: Проспект, 2013. – 315 с. – С. 13–15.

9. Омельчук О.Н. Представления о поведении человека в философии Древней Индии / О.Н. Омельчук // Законность и правопорядок на современном

этапе развития общества: сб. материалов Международной научно-практической конференции (г. Краснодар, 17 апреля 2012 г.); Краснодарский ЦНТИ. – Краснодар, ЦНТИ, 2012. – Том 1. – 318 с. – С. 197–204.

10. Омельчук О.М. Вплив суспільної моралі на поведінку людини / О.М. Омельчук. // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць; гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – Вип. 12. – 381 с. – С. 250–253.

11. Омельчук О.М. Розуміння поведінки людини в контексті правової соціалізації / О.М. Омельчук // Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах близького зарубіжжя: II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція (22 листопада 2012 року, м. Львів). – 2012. – С. 204–206 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lac.lviv.ua>

АНОТАЦІЯ

Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2013.

Філософсько-правове розуміння поведінки людини осмислено через призму формування та розвитку філософсько-правової думки, в контексті різних інтерпретацій поведінки людини, з огляду на історичні особливості еволюції права. Виявлено, що на різних етапах історичного розвитку суспільство в особливий спосіб підходило до регламентації поведінки людини, закріплюючи його у соціальних, зокрема правових, нормах. Різні соціально-економічні формaciї використовували різні соціальні норми в конкретних історичних умовах, які відповідали тогочасному соціальному, культурному, духовному та економічному розвитку людини і суспільства. Суспільство створювало соціальні норми як засіб для впорядкування, врегулювання та оцінки поведінки людини. Соціальні норми досі відображають відносини взаємодії та взаємозалежності між людьми, репрезентовані так, що безпосередньо впливають на їхню поведінку. Аналіз філософсько-правових поглядів, соціальних і правових норм різних суспільств, а також дослідження специфіки соціальних систем дозволив виявити особливості філософського тлумачення поведінки людини на різних етапах розвитку суспільства, а також засобів її регулювання

Генеза концепції поведінки людини розглядається через призму лінійного підходу як послідовність етапів історичного розвитку, які зумовлюються об'єктивними законами та умовами суспільного розвитку, а також соціальними та особистісними цінностями людини.

Поведінка людини розглядається як зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві соціальних цінностях та інтеріоризовані людиною у процесі соціалізації. Видовим явищем щодо неї є правова поведінка людини – зовнішньооб'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінувальних у суспільстві правових цінностях і нормах і забезпечуються державним примусом.

Ключові слова: поведінка людини, правова поведінка людини, природне право, мораль, позитивне право, соціальні цінності, правові цінності, цінності людини.

АННОТАЦІЯ

Омельчук О.Н. Поведение человека: философско-правовое измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2013.

Философско-правовое понимание поведения человека осмысленно через призму формирования и развития философско-правовой мысли, в контексте различных интерпретаций поведения человека, с учетом исторических особенностей эволюции права. Выявлено, что на разных этапах исторического развития общество особым образом подходило к регламентации поведения человека, закрепляя его в социальных, в том числе правовых, нормах. Различные социально-экономические формации использовали различные социальные нормы в конкретных исторических условиях, которые отвечали социальному, культурному, духовному и экономическому развитию человека и общества того времени. Общество создавало социальные нормы как средство для упорядочения, урегулирования и оценки поведения человека. Социальные нормы отражали и продолжают отражать отношения взаимодействия и взаимозависимости между людьми, совершают непосредственное влияние на их поведение. Анализ философско-правовых взглядов, социальных и правовых норм разных обществ, а также исследования специфики социальных систем позволил выявить особенности философского истолкования поведения человека на разных этапах развития общества, а также средств его регулирования.

Генезис концепции поведения человека рассматривается через призму линейного подхода как последовательность этапов исторического развития, которые обусловлены объективными законами и условиями общественного развития, а также социальными и личностными ценностями человека.

Поведение человека в обществе является сложным антропо-социальным феноменом, который детерминирован рядом внутренних и внешних факторов. Важнейшим средством социального регулирования поведения человека являются социальные нормы, с помощью которых общество ставит перед человеком требования, которым он должно руководствоваться в своем поведении, которые направляют, регулируют, контролируют и оценивают поведение человека. Нормальное социальное бытие человека возможно, когда он, выбирая вариант поведения, руководствуется именно этими общепризнанными правилами, основанными на социальных ценностях, идеалах общества.

Исследовано влияние естественного и позитивного права на поведение человека. Указано, что важнейшей чертой естественного права является его универсальная нормативность относительно поведения человека, что проявляется в обязательственной и безличной форме его требований, которые являются категорическими, поскольку не оставляют возможности для сомнений и влияют на поведение человека через его совесть и правосознание. Естественное право находит свое проявление в позитивном праве, обычаях, традициях, морали. В философии права именно внутреннюю мораль права связывают с вековой традицией естественного права (Р. Фуллер).

Поведение человека рассматривается как нравственное по своей природе. Наряду с этим мораль является сложной системой регулирования, которая не имеет прямой биологической обусловленности и объективной, естественной мотивации. Проанализированы эволюционно-биологические предпосылки и основания морального поведения. Доказано, что способ мотивации человека, который он применяет в своем поведении, определяется степенью его автономии, которая рассматривается как идеальная основа для формирования человека на основе рационального выбора возможных действий, образа жизни в целом, руководствуясь собственной системой ценностей. Мотив приводит стремление человека к цели, он является необходимым компонентом его поведения, поскольку целенаправленное поведение всегда побуждается определенными причинами.

Поведение человека рассматривается как внешне объективированное проявление личностных ценностей человека, основанные на доминирующих в обществе социальных ценностях и интериоризованы человеком в процессе социализации. Видовым явлением относительно нее является правовое поведение человека – внешне объективированное проявление личностных ценностей человека, которое основано на доминирующих в обществе правовых ценностях и нормах, обеспечиваются государственным принуждением.

Ключевые слова: поведение человека, правовое поведение человека, естественное право, мораль, позитивное право, социальные ценности, правовые ценности, ценности человека.

ANNOTATION

Omelchuk O.M. Behaviour of a Person: Philosophic-Legal Dimension. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Science in Law by specialty 12.00.12 – philosophy of law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2013.

Philosophic-legal understanding of a person's behaviour is comprehended in the light of formation and development of philosophic-legal thought, in the context of different interpretations of a person's behaviour taking into consideration historic peculiarities of evolution of law. It is discovered that at different stages of historic development, society in a peculiar way came to regulation of a person's behaviour, consolidating it in social, in particular, in legal norms. Different socio-economic formations used different social norms in specific historical conditions, which corresponded to social, cultural, spiritual and economic development of a person and society of that time. Society created social norms as a means for normalization, regulation and assessment of a person's behaviour. Social norms have been reflecting relations of interaction and interdependence between people, represented in such a way that they directly influence their behaviour. The analysis of philosophic-legal views, social and legal norms of different societies, as well as the research of specificity of social systems allowed us to determine peculiarities of philosophic explanation of a person's behaviour at different stages of a society's development and the means of its regulation.

Genesis of the concept of a person's behaviour is examined in the light of the linear approach as a succession of stages of historic development, which are stipulated by objective laws and conditions of social development, and also by social values and individual values of a person.

A person's behaviour is examined as an exterior objective manifestation of individual values of a person, which are grounded on dominating in the society social values and which are made interior by a person in the process of socialization. Its aspectual phenomenon is a person's legal behaviour that is internally objective manifestation of a person's individual values, which are grounded on the dominating in the society legal values and norms, and which are guaranteed by the state coercion.

Key words: person's behaviour, person's legal behaviour, natural law, moral, positive law, social values, legal values, person's values.

Підписано до друку 25.03.2013 р.

Формат 60×84₁₆. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 42-13.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.